

Олексій Ляшенко

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті проаналізовано основні смислові детермінанти поняття «регіональна ідентичність», приділено увагу деяким важливим аспектам дослідження регіональної ідентичності у сучасній Україні.

Ключові слова: *регіон, ідентичність, регіональна ідентичність.*

Oleksiy Lyashenko. Some aspects of research of regional identity.

The article provides the basic semantic determinants of concept of regional identity, paid attention to some important aspects of research of regional identity in modern Ukraine.

Key words: *region, identity, regional identity.*

В умовах сучасних глобальних, континентальних трансформацій, а також зважаючи на взятий Українською державою курс на децентралізацію особливої ваги набуває дослідження цивілізаційних, історичних, культурних, соціально-економічних особливостей регіонів України та їх врахування у подальшому розвитку держави. Спочатку розпад СРСР, а згодом і набираючи обертів загальноєвропейські процеси регіоналізації актуалізували дослідження, присвячені вивченню регіональних ідентичностей населення окремих регіонів України. Особлива увага при цьому приділяється розгляду регіональної ідентичності, з одного боку, як результату

історичного процесу, а з іншого, як певного конструкту, який має вплив на сучасні (і майбутні) політичні і соціально-економічні процеси у державі.

«Регіональна ідентичність» є комплексним поняттям, за допомогою якого дослідники етнополітичних процесів, серед іншого, мають змогу вивчати взаємозв'язки і взаємовпливи між певними етнонаціональними рисами регіональних спільнот та політичними мотиваціями окремих членів цих спільнот, їх політичною участю. У реальній політиці регіональна ідентичність не лише фіксується як наукова данність, але й дає матеріал для аналізу територіальних спільнот з погляду інтересів держав, політичних партій і окремих політиків [9, с. 21–49]. Стійка територіальна спільнота об'єднана спільними системами цінностей для її членів, подібною реакцією на соціальні і політичні процеси і спільною волею до дії. Отже, регіональна (або територіальна) ідентичність може слугувати підґрунтям для мобілізації суспільних сил як у розбудовних, так і в руйнівних цілях. Саме тому, на наш погляд, ще раз важливо зацентувати увагу на деяких теоретичних і методологічних аспектах дослідження регіональних ідентичностей.

Проблематика процесів формування регіональної ідентичності досліджується в роботах вітчизняних та зарубіжних авторів С. Рокана, М. Рябчука, Л. Нагорної, А. Гуцала, Г. Зеленько, Є. Кіш, І. Ковалю, І. Кресіної, І. Кураса, І. Прізела, М. Шульги, Р. Шпорлюка, Т. Кузьо та інших.

Окремі аспекти осмислення понять «ідентичність» та «регіон» міститься у працях українських дослідників М. Дністряньського, В. Кубійовича, Л. Нагорної, Я. Верменич, М. Долішнього, П. Надолішнього, М. Панчука, М. Кармазіної, І. Зварича, О. Зорич та інших.

Різні аспекти регіональної ідентичності в контексті етнонаціональних відносин та суспільно-політичних процесів досліджуються у працях таких авторів, як В. Войналович, В. Євтух, Я. Грицак, Г. Зеленько, І. Кононов, Г. Коржов, В. Котигоренко, І. Кресіна, Л. Нагорна, М. Панчук, О. Рафальський, М. Рябчук, В. Хмелько, І. Зварич та інших.

У літературі є багато визначень терміна «регіональна ідентичність»: місцеві пам'ятки, самобутність території, побутування на території якоїсь традиції, специфіка території, місцева самосвідомість,

місцева просторова самосвідомість, місцева етнічна самосвідомість і навіть сепаратизм. Насамперед, це пов'язано із тим, що дослідження регіональної ідентичності має свої особливості у різних країнах. Так, британський дослідник-географ Т. Крессуел як більш загальне, ніж регіональна ідентичність, розглядає поняття «відчуття місця» (Sense of Place). За із Т. Крессуелом, «відчуття місця» існує у двох варіантах: перший – у розумінні «укоріненості» (rootedness). На думку дослідника, це необхідна людині постійність у динамічному світі, це не частина або якість динамічного світу, а скоріш певна можливість на якийсь час його позбутися. Другий варіант – «реактивне відчуття місця» (reactionary sense of place). У цьому контексті «відчуття місця» пов'язане із конкретною реакцією на оточуючий динамічний і мобільний світ. Саме із другим варіантом Т. Крессуел пов'язує поняття «ідентичність» [14, с. 72-75].

Загалом, у різних країнах і культурах зміст феномену «регіональна ідентичність» є досить різним і коливається від її трактування як традиції до універсальної форми буття. У деяких країнах Європи розвиток, зокрема, й регіональних ідентичностей означає кризу власне національної ідентичності. М. Крилов вважає, що на Заході більшу вагу мають різні зовнішні ознаки, наприклад, назви вулиць, а отже – регіональна ідентичність у західноєвропейських країнах, по суті, риса повсякденного побуту, котрий, імовірно, затьмарює деякі глибинні сторони ідентичності [3, с. 18].

На пострадянському просторі найчастіше, коли мова заходить про визначення терміна «регіональна ідентичність», йдеться про соціальне самопочуття індивідуума, яке спонукає його асоціювати себе з певною соціальною групою на підставі спільних ознак і інтересів. Як зазначає російський дослідник Л. Смірнягін, ці групи можуть бути найрізноманітнішими: расовими чи етнічними, професійними, майновими, класовими, освітніми. Важливим є те, що разом вони утворюють складний і подекуди суперечливий комплекс, який значною мірою визначає або пояснює поведінку конкретної особистості. До цього ряду Л. Смірнягін відносить і регіональну ідентичність. На думку дослідника, це насамперед виявляється у солідарності із земляками, спричиненій спільним проживанням на одній території у цей момент чи в минулому [8, с. 87; 9]. Тобто, по суті, йдеться про «малу батьківщину».

Інший російський учений – М. Крилов звертає увагу на те, що поняття «регіональна ідентичність» поєднує аспекти власне простору і аспекти внутрішньої енергетики, «сили» ідентичності, де доречний термін «місцевий патріотизм» [4]. Крім того, на думку М. Крилова, виділяються «регіональна ідентичність» – результат процесу і регіональна самоідентифікація населення – сам процес; індивідуальна (індивід ідентифікує себе із територією) і колективна самоідентифікація. Ступінь самоідентифікації різних індивідів з територією різна (вона може бути описана у термінах патріотизму, любові, комплексу неповноцінності) [3, с. 15].

В Україні теоретичні питання, пов'язані із поняттям «регіональна ідентичність», ґрунтовно дослідила Л. Нагорна. На її думку, регіональна ідентичність належить до сукупності так званих горизонтальних типів ідентичності і є поряд з локальною чи не найближчою до людини опосередкованою опорою самоідентифікації через територію, на якій вона живе постійно. У соціальному аналізі регіональна ідентичність – це своєрідний ключ до конструювання регіону як політичного, соціального, інституційного простору. Функціонально вона здатна сприяти стабілізації (або, навпаки, розхитуванню) політичної системи, а також легітимації прав регіональних еліт на владу [5, с. 66]. При цьому дослідниця звертає увагу на те, що концептуалізація поняття «регіональна ідентичність» ускладнюється розмитістю обох вихідних понять («регіон» та «ідентичність»).

Так, коли йдеться про поняття «ідентичність», то виділяється два бачення його сутності. У примордіалістичному трактуванні ідентичність розглядається переважно як органічно притаманна людині чи соціуму риса, дана від народження. За іншим, конструктивістським, баченням ідентичність, навпаки, виступає як ментальний конструкт, призначення якого полягає у реалізації потреби у належності до певної спільноти та відмежування від інших спільнот.

Так само досить розмитим є і поняття «регіон», адже під нього можна підвести і господарську, економічну спільноту, і адміністративно-територіальну одиницю. Також різними є розміри регіону – від міжрайонного до міжконтинентального. Таким чином, на думку Л. Нагорної, зміст поняття «регіон» визначається завданнями, що їх ставить перед собою дослідник. Але для розуміння умов, що форму-

ють регіональну ідентичність, надзвичайно важливим є і врахування конкретно-прикладного контексту функціонування регіону, зокрема, індикаторів та індексів його динаміки, соціального самопочуття різних верств населення, інвестиційної привабливості тощо [5, с. 67].

Інший український учений, М. Долішній, пропонує трактування поняття «регіон» відповідно до Статуту Комітету регіонів (1994 р.). Отже, регіон – це територія, яка є очевидною єдністю з географічної точки зору або такою територіальною єдністю, спадкоємність і населення якої поділяє спільні цінності та намагається зберегти і розвивати свою самобутність з метою стимулювання культурного, економічного та соціального прогресу [7, с. 108].

Отже, процеси регіоналізації і феномен «регіональної ідентичності» є об'єктами дослідження різних наукових дисциплін, як природничих, так і гуманітарних: географічної, економічної, соціологічної, історичної, філософської, політичної. Перш за все, до вивчення проблем регіоналізації звернулися дослідники геополітики, соціологи, економісти, оскільки цей феномен тісно поєднаний з глобалізацією і пов'язаними із нею трансформаціями у соціально-політичній і економічній сферах.

У політичній науці регіон розглядається як одна з одиниць територіальної структури національної держави, складова мережі адміністративно-територіального поділу, де діють регіональні владні інститути з певними компетенціями і відповідними фінансовими ресурсами для їх реалізації, відбувається регіональне політичне життя. У ширшому сенсі, регіон визначається як інститут або система інститутів і організацій, що діють на певній території і являють собою фрагмент території держави [1, с. 7]. Однак, на наш погляд, таке трактування є надто формальним в українських реаліях. Адже, як зауважує Л. Нагорна, «чітко окреслені регіони в Україні не існують ані у законодавчому полі, ані на картах; їхня кількість і межі визначаються по-різному. А проте українські «великі» регіони, принаймні більшість з-поміж них, мають настільки виразне обличчя і власні ціннісні системи, що вплив останніх і на політику, і особливо на електоральні симпатії виявляється визначальним. Зрозуміло, тут не йдеться про області, які у вітчизняному практичному словживанні часто іменуються регіонами» [5, с. 69].

Польські дослідники, котрі багато уваги приділяють проблемам типології регіонів і регіональних ідентичностей, характеризують

регіон як «територію, мешканці якої мають відчуття ідентичності настільки сформоване, що воно є «щоденним досвідом». Так, Б. Яловецький наголошує, що відчуття територіальної ідентичності є найважливішим критерієм виділення окремого регіону, оскільки в цьому разі він стає реальним буттям, стабільно існуючим у свідомості і повсякденності його жителів, а не абстрактним концептом аналітиків або адміністративно-територіальною одиницею [13, с. 381].

Польські дослідники вводять розрізнення так званих реліктових, політичних та етнічно-лінгвістичних регіонів. До числа реліктових відносять ті, які в минулому були тією або іншою мірою автономними чи незалежними, але пізніше поглинуті більш потужними організаціями, внаслідок чого мешканці цих регіонів втратили відчуття ідентичності. Політичними регіонами вважаються ті, які й досі функціонують як адміністративні чи політичні одиниці. Етнічно-лінгвістичні регіони виокремлюються за ознаками певної специфічної культури, діалектних особливостей. До речі, такий регіон, як Галичина, є своєрідним історичним спадком як для України (східна частина), так і для Польщі (західна частина). Б. Яловецький відносить Галичину до реліктових регіонів, пояснюючи це тим, що у польській частині Галичини регіональні самоідентифікації є досить слабкими і поступаються національним, локальним та європейським. Утім, і на цьому акцентує Л. Нагорна, для української Галичини визначення «реліктовий регіон» буде не зовсім коректним хоча б тому, що регіональна ідентичність тут виявляє себе досить виразно, особливо в часи загострення політичних протистоянь. Пояснюється це тим, що історична й спадкова ідентичність тут органічно поєднуються з ідентичністю проживання і перспективною ідентичністю. Інакше кажучи, галицька ідентичність в її українському різновиді є досить сильною саме тому, що в ній історичний компонент поєднується із травмуючим досвідом і ще до кінця не вирішеними, з точки зору місцевої спільноти, завданнями його подолання. Підживлюють її і продиктоване логікою життєвих реалій протистояння «вічно живому» польському міфу «галичанської Аркадії», і досить міцні у середовищі місцевої інтелігенції месіанські настрої «галицького П'ємонту» [5, с. 70].

Слід зауважити, що історія взагалі виступає одним із основних джерел конструювання політичних ідентичностей. З огляду на це

вагомий внесок у дослідження сучасних регіональних ідентичностей може зробити така галузь історичної науки, як історична регіоналістика, оскільки колишня державна належність чи тривале перебування у рамках певної адміністративної одиниці накладає на регіональний розвиток ні з чим не зрівняний відбиток. Але регіон – не лише об'єкт, але й суб'єкт, він сам себе вибудовує і видозмінюється у цьому процесі. Регіон – це ще і рамка, певний контур для порівнянь і узагальнень [2, с. 12]. На думку Я. Верменич, регіон неможливо зрозуміти, якщо орієнтуватися на домінуючу на кожному історичному етапі розстановку політичних сил і відповідні настрої. У кожному регіоні існують «підводні течії», що явно вибиваються із загального «поток». У їх дослідженні неможливо обійтися без своєрідної герменевтики – уважного простеження того, у яких текстах і контекстах упродовж тривалого історичного розвитку певні настрої і поведінкові стереотипи зароджувалися і як трансформувалися. У той же час, Я. Верменич застерігає, що у дослідженні регіону існують ризики «потонути у багатоманітті». Щоб їх мінімізувати, слід зосередитися, насамперед, на тому, що визначає тенденції і формує напрями змін [2, с. 14]. На наш погляд, такий підхід є цілком виправданим і під час дослідження етнополітичних аспектів регіональної ідентичності, зокрема, такої її складової, як регіональна самосвідомість.

Наразі існує два підходи до аналізу регіональної самосвідомості: соціокультурний і політичний. Відповідно до першого у центрі уваги знаходиться вивчення відмінностей у самосвідомості національних (етнічних) утворень. Для другого пріоритетним є вивчення відмінностей політичного розвитку територій і електоральних уподобань їх населення. Сутність соціокультурного підходу зводиться до того, що формування ідентичності відбувається «знизу» і є наслідком кризи системи політичної ідентифікації на загальнонаціональному рівні. Тобто, регіональні ідентичності розглядаються як тимчасові. Відповідно до другого підходу основна увага приділяється цілеспрямованому конструюванню регіональної ідентичності «згори» і у центрі уваги опиняється «політика регіональної ідентичності» та «агенти формування регіональної ідентичності». У такому розрізі регіональну ідентичність можна розглядати і як один з ключових елементів конструювання регіону як соціально-політичного простору,

а також основи для особливого сприйняття загальнонаціональних політичних процесів.

Питання ідентичності та її вплив на мешканців того чи іншого регіону або нації в цілому розглядав у своїх працях відомий американський політолог С. Гантінгтон. Так, у своїй праці «Хто ми?: Виклики американської національної ідентичності» він зазначає: «...ідентичність – самосвідомість індивіда або групи. Вона являє собою продукт самоідентифікації, розуміння того, що ви чи я володіємо особливими якостями, що відрізняють мене від вас і нас від них. Ідентичність співвідноситься з образами індивідуальності і самості, відтворюваними актором, і формується завдяки взаєминам людини зі значущими персонажами з його оточенням. Ідентичність важлива тому, що вона визначає поведінку людини». Але С. Гантінгтон звертає увагу й на такий аспект, як мінливість ідентичності, здатність індивіда до зміни ідентичності. При цьому, автор наголошує на тому, що індивідуальна ідентичність більш мінлива, а групова – менш мінлива, оскільки базується на заздалегідь заданих параметрах [11].

У структурі будь-якої ідентичності загалом виділяються два основні компоненти: когнітивний – знання, уявлення про особливості своєї групи і усвідомлення себе її членом. А також афективний – оцінка якостей власної групи, значимість належності до неї. Для структури регіональної ідентифікації так само є притаманними ці два компоненти – знання, уявлення про особливості власної територіальної спільноти і усвідомлення себе її членом та оцінка якостей власної території, її значущість у локальній і світовій системі координат. З огляду на те, що не завжди наявні межі адміністративно-територіальних одиниць збігаються із кордонами власне «регіону», то у цій якості може виступати сукупність територій. Але для такого об'єднання потрібна наявність певних ознак: спільність історичної долі, притаманних лише цій групі особливостей культури (матеріальної і духовної), географічної спорідненості територій, певного спільного типу економіки.

Також простежується певна закономірність: у стабільних державах регіональна ідентичність існує переважно на емоційному рівні й виразно виявляється лише у культурно-психологічному і побутовому полі. А у країнах, де загальнонаціональна ідентичність є порівняно слабкою або недосформованою, у регіональних еліт

часто з'являється спокуса використати у своїх інтересах мобілізаційний потенціал регіоналізму. Лідери думок – від впливових політиків до журналістів – вдаються до конструювання притягальних міфів, що використовують як природне почуття прив'язаності до місця проживання, так і настрої невдоволення політикою центру. Експлуатація ресурсу регіональної ідентичності може здійснюватися і у конструктивному руслі, наприклад, з метою маркетингу території, тобто конструювання такого її образу, який здатен підвищувати привабливість регіону як об'єкта інвестування і як ареалу проживання.

Українські соціологи поділяють чинники, під впливом яких формуються територіальні ідентичності, на довго- і короткотермінові. Довготермінові залежать від особливостей поселенської мережі, ступеня економічного розвитку регіону, етнічного складу населення і його міграційного досвіду, історичної пам'яті, орієнтацій на «свободу» чи «порядок», унітаризм чи автономію. Короткотермінові формуються під впливом ситуативних інтересів регіональних еліт, геополітичних чинників, поточних політичних процесів [10, с. 103].

Історично так склалося, що як Україна в цілому, так і окремі її регіони знаходяться на цивілізаційному пограниччі, що, безумовно, накладає свій відбиток і на формування регіональних ідентичностей. Утім, не менш вагомим є й інший фактор, пов'язаний із прикордонним існуванням. Російський дослідник М. Крилов визначає його як «стрес сусідства». «Стрес сусідства», у трактуванні М. Крилова – це «ситуація, пов'язана, по-перше, з присутністю у свідомості індивіда «образу успішного сусіда», що створює спокусу зміни самоідентифікації, і, по-друге, з «зайвою відкритістю» мезорегіональних кордонів, що додатково стимулює вказану спокусу» [3, с. 181]. Попри те, що дослідник розглядає цей феномен на рівні поселень, а не регіонів у ширшому розумінні, на наш погляд, «стрес сусідства» певною мірою може бути притаманним і для історично сформованих регіонів. В українських реаліях такий феномен тією чи іншою мірою проявляється у прикордонних регіонах, особливо західних областей.

Очевидно, що за певних умов «стрес сусідства» може потягти за собою й більш негативні процеси, включаючи дезінтеграційні і сепаратистські процеси. Не в останню чергу й через подібні загрози

питання регіональної ідентичності набули важливого значення в дебатах стосовно поточних змін і політичного майбутнього Європи. Історично на європейському континенті регіональна (місцева, локальна) ідентичність формувалася та існувала набагато раніше за «національну», якщо останню розуміти у сенсі належності до спільноти, об'єднаної громадянством певної національної держави. Ця послідовність простежується на рівні таких найпотужніших держав – засновників Європейського Союзу, – як Німеччина та Франція, також Іспанія та Італія. Фактично, майже кожна сучасна європейська країна протягом тривалого періоду формувала спільну національну ідентичність шляхом «накладання» її на вже існуючі попередньо ідентичності нижчого рівня (об'єднуючи таким чином баварців із саксонцями, каталонців з андалузцями й т. ін.).

Більшість дослідників погоджуються з тим, що оскільки регіональні європейські ідентичності є давнішими порівняно з «національними», створювалися більш органічно, природним шляхом (без тиску ззовні чи завдяки свідомим зусиллям «зверху»), вони є вельми сталими, і деякі з них мають усі шанси зберігатися й надалі, співіснуючи – а іноді й успішно конкуруючи – з ідентичностями вищого порядку – такими, як національна чи загальноєвропейська [6].

Ще однією потенційною проблемою, яку за певних обставин може підживлювати регіональна ідентичність, є зіткнення ідентичностей. Регіоналізація політичного простору (зростання значення регіонів у складі національної держави і макрорегіонів – наднаціональних об'єднань як суб'єктів політичного процесу) висуває територіальну ідентичність як одну з точок відліку в осмисленні сучасного політичного розвитку і порядку денного соціокультурної модернізації. Зіткнення ідентичностей може проявлятися на різних рівнях, наприклад, як протистояння локального та глобального, самоідентифікації та глобалізації.

В українських реаліях дезінтегруючі чинники пов'язані із політичною диференціацією регіонів за двома основними чинниками – мовно-культурними цінностями і геополітичними орієнтаціями. Як правило, до 2014 р. це виявлялося на електоральних уподобаннях українців на президентських та парламентських виборах. Дані соціологів свідчать про чітко фіксований регіональний характер українського електорату [12, с. 45–65].

У випадку із регіональними ідентичностями потенційний конфлікт можливий у тому разі, коли декілька груп починають претендувати на одну історичну, політичну, соціальну, культурну територію. Природно, що «накладання ідентичностей» найбільш виразно виявляється у випадках політичних зазіхань на спірні географічні території. При цьому сила територіального інстинкту суттєво зростає, якщо територіальна спільнота розташована в прикордонному регіоні. Власне, приклад такого конфлікту ідентичностей Україна отримала на Донбасі, де якраз і відбулося зіткнення української та радянсько-російської ідентичностей. Трагічні події на Сході України вивели рівень загроз сепаратизму, зумовлених, серед іншого, особливостями регіональної ідентифікації, на новий рівень. На жаль, потенційні загрози дезінтеграції і сепаратистських рухів не можна виключати у майбутньому.

Таким чином, регіональна ідентичність – це поняття, що об'єднує в собі відчуття спільності території, усвідомлення загальних регіональних інтересів, а також є маркером самоідентифікації (у тому числі групової). Регіональна ідентичність – це також важлива складова конституювання регіонів, структуротворний чинник регіоналізації.

Ключовими елементами ідентичності є спільність історичних доль, а також властиві тільки цій групі особливості культури (матеріальною і духовною), географічна єдність території, деякий загальний тип економіки.

Ідентичність не є лише певним атрибутом, властивістю суб'єкта, вона є ставленням особи до себе самої та інших собі подібних особистостей. При цьому, трактування ідентичності може розглядатися або як органічно притаманна людині чи соціуму риса, дана від народження, або ж як штучний ментальний конструкт, призначення якого полягає у реалізації потреби у належності до певної спільноти та відмежування від інших спільностей.

Регіон теж може виступати або у формальній якості, тобто існувати де-юре, являючись, наприклад, адміністративною одиницею. Або ж регіон може виступати як неформальне утворення, тоді його існування визначається, наприклад, самими ученими на підставі спеціальних досліджень територіальної структури за тими або іншими політичними характеристиками.

Щоб ідентифікувати територіальну спільноту, науковцю необхідно її визначити (хоч би на афективному рівні, тобто на рівні

оцінки якостей групи і значущості члена в ній) і одночасно відокремити від інших спільностей. Тому істинне значення територіальної ідентичності пов'язане з усією схожістю і відмінностями, об'єднанням і протиставленнями громадського життя.

Також у сучасних українських реаліях слід надавати особливої ваги тій обставині, що регіональна ідентичність може виступати як інструмент політичного процесу, а також інтегруючий або дезінтегруючий чинник.

1. Бусыгина И.М. Политическая регионалистика / И.М. Бусыгина. – М.: РОССПЭН, 2006. – 279 с.

2. Верменич Я. Исторична регіоналістика в системі «просторової історії»: диференціації предметних полів / Я. Верменич // Регіональна історія України: збірник наукових статей. – 2013. – Випуск 7. – С. 9–38.

3. Крылов М.П. Региональная идентичность в Европейской России / М.П. Крылов. – М.: Новый хронограф, 2010. – 240 с.

4. Крылов М.П. Региональная идентичность в историческом ядре европейской России [Электронный ресурс] / М.П. Крылов. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/027/663/1216/002-1.pdf>

5. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. Нагорна. – К.: ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.

6. Регіональна ідентичність і регіональний сепаратизм у сучасній Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.csi.org.ua/?p=2735>

7. Регіональна політика та механізми її реалізації / за ред. М.І. Долішнього. – К.: Наукова думка, 2003. – 504 с.

8. Смирнягин Л.В. О региональной идентичности / Л.В. Смирнягин // Пространство и время в мировой политике и международных отношениях: материалы IV Конвента РАМИ: в 10 т. / под ред. А.Ю. Мельвила; Рос. Ассоциация междунар. исследований. – М.: МГИМО-Университет, 2007. Т. 2; Идентичность и суверенитет: новые подходы к осмыслению понятий / под ред. И.М. Бусыгиной. – 115 с.

9. Смирнягин Л.В. О региональной идентичности / Л.В. Смирнягин // Вопросы экономической и политической географии зарубежных стран. Вып. 17: Меняющаяся география зарубежного мира. – Смоленск: Ойкумена, 2007. – С. 21–49.

10. Стегній О. Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України / О. Стегній // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – №3. – С. 94–123.

11. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности [Электронный ресурс] / С. Хантингтон. – Режим доступа: http://yanko.lib.ru/books/politologiya/huntington-who_are_we-ru-a.htm#_Toc182668868

12. Хинич М. Пространственный анализ парламентских выборов – 2006 в Украине / М. Хинич, В. Хмелько, М. Ключко, П. Ордешук // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – №2. – С.45–65.

13. Яловецький Б. Регіональні рухи / Б. Яловецький // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. – Луганськ: Альма-матер – Знання, 2002. – С. 380–407.

14. Cresswell Tim. Place. A short introduction / Tim Cresswell // Blackwell Publishing. – Oxford, 2004. – 168 p.